

יחיאל ההגרי: מיסטיקן ללא דת

א.

משני יסודות עיקריים מורכב הרומן "יחיאל ההגרי"¹ לש. הלקין, אם כי גם מוטיבים משניים רבים משובצים ברקמתו המורכבת. היסודות העיקריים הללו הם, מכאן, התלבטותו של הגיבור, יחיאל, בסבך חווייתו הדתית האישית, הבלתי-שגרתית ובלתי קבועה בדפוסים של מסורת כלשהי, חווייה שהיא בעלת אופי מיסטי עז; ומכאן — אם כי ללא ניגוד של ממש — מסכת אהבותיו וחוויותיו האָרוטיות של הגיבור. דומה שהבא לפענח סודו של רומן סבוך זה ייטיב לעשות אם יבדוק את אורח השתלבותם של שני יסודות אלה זה בזה, שהרי אין ספק כי ש. הלקין בנה יצירת-נעורים זו כתרכובת של שניהם, ולא כתערובת גרידא.

שאלה בעלת משמעות מוגבלת היא, איזה משני היסודות הללו הוא עיקרו של הרומן: האם לפנינו סיפור אהבה, ששולבו בו יסודות של התלבטות דתית, או שמא לפנינו סיפורה של חווייה דתית, ששובצו בה יסודות של סיפור-אהבים. אם נצליח להוכיח שיש קשר פנימי עמוק בין דרכו של יחיאל עם אלוהיו לבין דרכו עם אהובתו, רות, תבטל שאלה זו מעיקרה, שהרי שני היסודות הללו לא יהיו אלא זה כשתי פנים למטבע אחד. מצבי "עליה" ו"ירידה" במובן החסידי — התעלות של הארה והתגלות אלוהית, תחושת קירבה אל הבלתי מושג, המתחלפים במצבים של ירידה, נפילה, תחושת שפלות ואבדן, מתוארים בספר הן בתחום האָרוטי והן בתחום הדתי. שנאת-עצמו של הגיבור, תיעובו כלפי גופו ותאוותיו, משקפים את מעמדו הן מבחינה דתית והן מבחינה אָרוטית, כשם שהתעלותו והתקרבותו להישג העליון אשר אליו הוא שואף מתארים מצבים גם בתחום החווייה הדתית וגם בתחום החווייה האָרוטית. המתח בין השנים הוא המייסר את הגיבור, משקיעו בעולם של ספיקות, של הסתמכות על כוחם הרוחני של אחרים (ר' דוב מזה ורות מזה), והוא הוא רקמתו העיקרית של הרומן מבחינה פסיכולוגית.

נוסף לשני גורמים אלה מצויים ביצירה זו גם גורמים אחרים, המשפיעים במידת מה על דרכי התרקמותו, אך אינם מכריעים בעיצובו. אין כל ספק שזרותו של יחיאל וזרותה של משפחתו בסביבה שבה הם חיים — ניו-יורק של המהגר היהודי, ניו-יורק שהיהדות אינה עדיין חלק מהותי מאופייה, שנופה זר לעולם הפנימי של הגיבורים — אלה הם גורמים רבי השפעה על תחושת תלישותו של יחיאל מן העולם שבתוכו הוא חי, על אי-יכולתו ליצור קשרים של קבע עם העולם הסובב אותו, ומביאים אותו להשתקעות בתוך עצמו ולאבדנו בסבך לבטיו. ואולם אין מטרתו של ש. הלקין ברומן זה להורות על יסודות סוציולוגיים ותרבותיים שהביאו את

1. יחיאל הגרי. רומן מאת ש. הלקין הוצ' מ. ניומן. תל אביב (מהדורה חדשה).

יחיאל למצבו. השאלה "מדוע" כמעט אינה מצויה ברומן זה. הלקין יצא לתאר את מצבו של צעיר יחיד ומיוחד, והוא מצייר אותו מתוך עצמו, כאי בודד בעולמה הקר של מאנהטן, ואת השאלות הכוללות יותר הוא מניח חוץ למסגרות הפנימית של הסיפור. מותר, משום כך, לשער כי יסודות אבטוביוגראפיים חזקים מצויים ברומן זה, שכן השתקעות מוחלטת כל כך בעולמו הרוחני של יחיד אחד אופיינית בדרך כלל ליצירה בעלת יסודות אבטוביוגראפיים ניכרים; ואולם אין הדבר לא מעלה ולא מוריד כמעט לגבי הבנת המתרחש ברומן זה.

ש. הלקין עיצב את "יחיאל ההגרי" במתכונת שהיא קרובה למסגרות הצורניות של "זרם התודעה", ושטף חווייתו הפנימיות של הגיבור הוא המתווה את הרצף העלילתי של הרומן. יש כאן אחדות גמורה בין הצורה לבין התוכן, ולפיכך סמי מכאן כניעה להשפעה חיצונית. דרך הסיפור היא היחידה האפשרית להבעת הערכים התכנים שהם עיקר הסיפור. כל עצמו של רומן זה הוא מערכת חויות ערטילאיות כמעט המתרחשות בפנימיותו של הגיבור. הדמויות האחרות — מלבד יחיאל, גיבור הסיפור — הן מיותרות כמעט מבחינת העלילה הפנימית של הסיפור. דמותה של לוריין, למשל, אף שעוצבה כדמות ריאליית בעלת קווי-אופי דקים וסגוליים, ניתנת להיתפס גם כהשלכה חיצונית בלבד של אותו חלק ממאוויו הארוטיים של הגיבור אשר הוא בחזל ובוש בהם. יחסו אל לוריין — והלקין מדגיש זאת היטב — אינו נובע ממהותה של לוריין כשהיא לעצמה, אלא מיחסו של יחיאל אל אותו חלק מאישיותו, מבלי שתהא ללוריין הממשית השפעה כלשהי על גורלה שלה או על גורל יחסיה עמו. במידה מסויימת הוא הדין בר' דוב: דרשותיו, כפי שנראה להלן, אינן אלא ביטוי מסודר ומסורתי של חויות פנימיות של הגיבור שהוא מביע בצורה מסודרת פחות וחסרת מסורת כלשהי. ר' דוב מביע באמצעות אוצר מלים ומושגים אחר אותן חויות עצמן המפרנסות את עולמו הפנימי ואת ערגתו המיסטית של יחיאל, ואילולא היה ר' דוב קיים, לא היה עולמו זה של יחיאל חסר הרבה. אפשר מאד — תקורא אמנם מקבל רושם כזה — כי דמויות אלה דמויות ריאלייות הן, מרכזים רבי השפעה באבטוביוגראפיה של המספר; ואולם, כאמור, לגבי עצם התפתחותו של הרומן אין עובדה זו משנה הרבה. משום כך, אופיו החיצוני של הרומן כפרשה של רצף-חווייה פנימי נובע מתכנו, מאופיים של אותם דברים אשר היוצר בא להביע, ולא כתוצאה ממוסכמה ספרותית-צורנית עברית או נכרית אשר המחבר נפתה אחריה. אחדות זו שבין הצורה לבין התוכן היא המקנה לרומן את הכוח המשעבד את הקורא לעולמו הרוחני של הגיבור, ועושה את יחיאל ולבטיו חלק מעולמו הפנימי של הקורא.

ב.

על נקודת-המוצא של הרומן, שאינה מוצאת ביטוי חריף בתיאוריו של ש. הלקין, אתה למד מתוך משפטים אחדים בפרקי הפתיחה של הספר, שבלעדיהם דומה לא נוכל להגיע לכלל הבנה נאותה של המשך התפתחותו של הסיפור. יחיאל חי וגדל

בבית מסורתי של מהגרים ממזרח אירופה בניו-יורק, ואולם לפחות לגבי יחיאל, מסורת זו נתונה במצב של התפוררות ואבדן-משמעות. תיאורים אחדים רמוזים לכך ברור:

"ימי דורות רבים עמדה הכורסה [הכורסה העתיקה שבביתו של יחיאל] בעיירה נידחת שברוסיה הלבנה, כסא הרבנות, העובר בירושה מאב אל בנו או אל חתנו, עד שפסקה השלשלת האחרונה, ובת הרב האחרון נישאה לבן-סוחר. תמו רבנים מן המשפחה. כתבי-היד המעוינים, עטורי השורות, שאצבעות דקות ולבנות, כאצבעותיו של סופר סת"ם, היו טומנות שערות כסף בין קפליהם, נגנזו בין שאר השמות שמתחת לבימה האיומה שבבית המדרש הקודר, העזוב, והכורסה נתגלגלה אל מעבר לים והעמדה בטרקלין מפואר שבאחת הדירות הנאות שבניו-יורק, אמא, בת הרב, סירבה להפרד מעליה, ובעלה עשה רצונה, הביאה לאמריקה והכניסה לבין כסאות-ננסים, שברק שחצנותם מתבטל מפני טשטוש צבעה השחום... ובכורסה עתיקה זו היה יחיאל מצפה לגילוי השכינה" (עמ' 4).

תיאורים אלה ודומים להם מעידים, כי יחיאל הוא חוליה ראשונה שניתקה משלשלת ארוכה, אלא שאין ניתוקה ניתוק גמור. שלשלת הרבנים פסקה מן המשפחה. שלשלת הלומדים, המעיינים בכתבי היד של חב"ד ("היו סומכותו של הכורסה) מספרות על אבות ואבות-אבות, שישבו בכורסה דור אחר דור, מצחם המשתפע ועולה, מצח שאין לו סוף, מתקמס על גבי כתבי-יד ערוכים בשורות מעוגלות של אותיות זעירות, כתבי חב"ד"). אף היא נותקה. אמו של יחיאל עדיין היא בת לאותה שלשלת של רבנים ולומדים, אלא שנישאה לסוחר והיגרה לארצות הברית. את הכורסה הביאה עמה, וכורסה זו עוד מטביעה חותמה על הטרקלין שבו היא עומדת, מגמדת את מוצריה של אמריקה המקיפים אותה, ומשפיעה על היושב בה ועורג לגילוי השכינה — הוא יחיאל. המסורת נותקה איפוא, אך הערגה למגע עם הבלתי-מושג, עם מה שמעבר מזה, ערגה אשר המסורת הישנה, מסתבר, נתנה לה סיפוק — ערגה זו עדיין קיימת. המערך הרוחני הפנימי של יחיאל קשור בשלשלת הדורות שממנה הוא יונק, ואולם דרכי הסיפוק של אותן שאיפות וחוויות — דרכים אלה נחסמו בפניו משום ניתוק השלשלת.

חסר שלימות זה הוא סימנו של יחיאל. אין הוא זר לגמרי לעולם שממנו הוא בא, ואין הוא תושב בעולם אשר אליו הגיע. זהו גיבוש חדש, מעוצם, של חייית התלישות, שהיא אחד המוקדים המרכזיים בספרות החדשה, אשר הלקין החוקר טרח יותר מכל חוקר אחר לבררה ולהסבירה במסגרת תולדות הספרות העברית. ואולם, כאמור, אין יסוד זה מודגש בספר כלל, והוא נלמד ממילא; הלקין לא נתכוון לנתח ברומן זה את דמותו של התלוש, אלא להציג בצורה מעוצמת את חווייתו הרוחנית של תלוש אחד, כאישיות חובקת-עולם מבחינה רוחנית, אישיות העומדת בפני עצמה ואינה כפופה לשום קטיגוריה או מסגרת ספרותית קודמת.

ניתוקו של יחיאל משלשלת אבותיו-וקניו הרבנים אנשי חב"ד בולטת מן הצד הדתי, ואולם אין ספק שיש לאותו ניתוק גם משמעות באספקט הארטי של הרומן.

מסגרת היחסים שבינו לבינה אשר היתה מקובלת במזרח אירופה אבדה בניירורק לבלי שוב. לפי המושגים הישנים, אין יחיאל אלא מופקר ונואף, אדם שיצא לתרבות רעה, ואמנם מבחינה מסויימת כזה הוא. אך כשם שהניתוק מן הצד הדתי אינו שלם, אף הניתוק מן הצד הארוטי אינו שלם. ביחסיו עם לוריין בעיקר מביע יחיאל את הניתוק הגמור ממערכת המושגים המסורתית ביחסים שבין איש לאשה, ואת חדירתה של מערכת אחרת, שכל עיקרה מתן פורקן ליצרים ארוטיים. לעומת זאת, יחסיו של יחיאל עם רות טבעיים בחותם ערגה ספיריטואלית, ממין האהבה הרוחנית האידיאלית שיש לה שורש במסורות קדומות, התקשרות נפש בנפש שאין הבשר תוצץ ביניהן. כמוכן, מערכת כזו ידועה בספרות הנכרית ואין היא יוצאת-דופן במסגרת של מסורת יהודית, ואולם בתוך מערכת המושגים שקובע רומן זה לעצמו, ובייחוד נוכח האנאלוגיה שבין התחום הדתי לתחום הארוטי שהיא אופיינית לספר כולו, יש מקום לראות קשר בין יחסיו של יחיאל לרות לבין ערגתו למסורת אבות, ובייחוד לחלק הרוחני שבה.

תלישתו של יחיאל ממסגרת החווייה הדתית של אבותיו-זקניו משפיעה השפעה מכרעת על אופי התלבטותו הדתית. מערכת הערכים הדתית הממוסדת, הכוללת אוצר בלום של מעשים שיש בהם ביטוי לחווייה הדתית, מקנה מסגרת ואירגון פנימי לערגתו הדתית של האדם, ומשבצת את שאלותיו ומשאלותיו בשלשלת רבת-דורות של פגישות עם האל. ניתן לומר כי חוויית התגלות אלוהית קדומה הנמסרת מדור לדור במסורת הדתית — ההתגלות לאבות, ההתגלות בסיני, ההתגלות לנביאים — יש בה משום פיצוי ליחיד העורג לקירבה אל האל, יחיד שלא זכה להתגלות כזו. ואולם כשהמסגרת הדתית המסורתית מתפוררת, ונשארת הערגה להתגשמות דתית אינדיבידואלית, אז בדרך כלל מופיעה המיסטיקה. אין פלא שרוב המיסטיקנים היו פורצי גדר המסורת — לאו דווקא במעשה, אלא מבחינת הערכים הרוחניים המקובלים — שכן מסורת זו לא סיפקה אותם ולא הספיקה להם. אבותיו של יחיאל מצאו את עיקר סיפוקם בהתגלות הממוסדת שבחווייה הדתית החסידית בדרך ה"ב", חווייה דתית בעלת אופי קולקטיבי שבה נעזר חסיד אחד על ידי חברו, כלל החסידים על ידי הצדיק, וכלל העדה — החסידים והצדיק — על ידי מסורת ההתגלות של התנועה כולה. יחיאל ניתק ממסורת זו, אך הערגה להתאחדות עם האל קיימת בו ושופעת ומעצבת את דמות עולמו הפנימי. אין הוא יכול לספקה במסגרת הממוסדת. לשעה מוצא הוא סיפוק באישיותו של יוצא-דופן אחר, מיסטיקן הפורץ מתוך המסגרת מבלי לנתק את קשריו עמה — ר' דוב; ואולם לפני כן ואחרי כן עומד הוא לפני תעלומה גמורה, גישוש דרך אל הבלתי מושג. משום כך טבועה חווייתו הדתית בחותם מיסטי, שאינו ממוסד במסגרת דתית כלשהי. הוא מיסטיקן ללא דת. כיוצא בזה, במישור האחר של הספר, המישור הארוטי, יחיאל הוא אהוב ללא אהובה, שכן רות הממשית, משעה שהכירה, אינה דומה כלל לאידיאל הרוחני שצייר לעצמו.

ג.

הקשר בין שני מישורים אלה, מישור הערגה הדתית ומישור הערגה לאהבה ספיריטואלית מובלט ביותר בחווייה המרכזית, שהמחבר קבעה בראשיתו של הספר. ליד בריכה חבויה בפארק המרכזי במאנהטן זוכה יחיאל ל"גילוי שכינה". מגע זה מוצא את ביטויו בפולמוס, שבו מנתח הכוח הנראה ליחיאל כחיצוני, כדובר אליו ממרומים, את נבכי חווייתו של יחיאל, המגיע בכך לכלל התנגשות חריפה בין האנושי שבו לבין הערגה להתאחדות עם האלוהי שבו. סיטואציה מרכזית זו (10—16) היא הישג וכשלון כאחד: הישג ביצירת דו-שיח עם האלוהות, וכשלון בהכרת אי-היכולת שבהתאחדות עם האל כל עוד אדם הוא, ועל אנושיותו אין הוא יכול לוותר. משום כך אין "גילוי שכינה" זה בחינת שיאו של הספר, אלא בחינת תחילתו: נקודת המוצא היא הבלתי-אפשרי, הסתירה שאין ממנה מוצא. ה"גילוי" אינו הישג, אלא הבהרת מצבו של האדם מול האל. כל שיכול האל להעניק לאדם הוא הכרת אפסותו נכחו, וחוסר התוחלת שבערגה להתאחד עמו. ואולם אין הכרה זו ממעיטה אף כהוא זה מערבתו של יחיאל, הנובעת ממעמקי נפש שאין לתודעה שליטה בהם. לא במקרה קבע ש. הלקין לאחר תיאור זה תיאור שני, שבעיקרו של דבר הוא כחזרה על קודמו, כאשר בשעת התבודדות והתלבטות עצמית, כשיחיאל מתגולל בשלג במקום הנראה לו כמקדש אלוה, מתגלה לפניו רות. פגישתם מתוארת כאילו אינה מן העולם הזה — לפחות מצד יחיאל. דבריה של רות בפגישה זו "בשר-ודממים" הם: "למה אתה מתגולל בשלג? צינה תאחזי!" (עמ' 20), ואילו תגובתו של יחיאל להופעתה היא תגובה על גילוי עליון, שלא מן העולם הזה. האהבה הניטעת בלבו מרגע זה ואילך אינה אהבה לנערה בשר-ודמית, אלא להתגלות הקרובה במהותה לגילוי השכינה שבפרק הקודם. כזו כן זו היא בלתי מושגת, משום שאינה קיימת כלל באותה צורה שבה יחיאל חפץ שתהיה. מלכתחילה רות היא בלתי מושגת, משום שרוח זו שמבקש יחיאל אינה מציאות כלל. חיפושיו מכאן ואילך אחריה אינם אלא הסתבכות גוברת, מעמיקה והולכת, ברשת הפרושה לרגלית, שמוצא ממנה אין. היאוש, ברומן זה, אינו תוצאה של העלילה, אלא אבן-היסוד שלה: מבנה נפשו של יחיאל מחייב מלכתחילה שאיפה אל הבלתי מושג הן בתחום הדתי והן בתחום הארוטי, ואי-השגה מחוייבת זו היא הגורמת לאבדנו הפסיכולוגי, שהוא בלתי נמנע מן הרגע הראשון.

אין פלא איפוא שמושגים דתיים משמשים בתיאור פגישתו של יחיאל עם רות, וכי הם מוליכים אותו שולל: "תימה היתה בעיניו הופעתה הפתאומית בלב חלומה, וכמעט לא הרגיש במורה מעליו. אולם כשהתחילה יורדת מעל הגבעה הסמוכה, נקפו לבו פתאום: נערה זו גילוי היא, ולא תאבד לו עולמית". אמנם בחינת "גילוי" היתה רות ליחיאל, ואולם לא רות הממשית, אלא רות המצויה "בלב חלומר"; סופה של המציאות להתנגש עם החלום ובסופו של דבר לא רק שאבדה רות ליחיאל, אלא מסתבר שמעולם לא היתה שלו. לבה נתון היה לאחר, ואהבתה אהבת בשרים, מאותו סוג שתואר בפירוט ביחסים שבין לוריין לבין יחיאל. האירוזניה העמוקה שבסבך

עלילת האהבים של יחיאל נעוצה בכך, שדווקא לוריין, שאותה דחה מעליו בלבו (אם כי לא בגופו) משום שייצגה אותו חלק ממהותו שראהו כמחסום בפני השלימות הן באהבה והן בדת, דווקא היא דבקה בו באותה אהבה שביקש הוא אצל רות ולא מצא.

משום כך אין לתאר את "יחיאל ההגרי" כרומן "פסיכולוגיסטי" גרידא, המתרחש כולו בפנימיותו של הגיבור. אמנם העלילה היא פנימית, ודרך תיאורה הוא מתוך ההתרחשות שבלב הגיבור, ואולם עיקר עניינה הוא ההתנגשות בין המציאות לבין מאוויי הלב, ולקחה — עיוורונו של הלב, אשר לא ראה נכוחה את אשר לפניו, ולא הכיר את טבעם הפנימי של הסובבים אותו במציאות. לא השתקעותו של יחיאל בנבכי רגשותיו היא חטאו, אלא חוסר הכרתו בכך שנבכי נפש כאלה יש גם לאחרים, ואין הוא יכול לציירם בצבעי דמיונו ולבקש מן המציאות שתצבע אותם באותם צבעים עצמם.

ד.

דמותו של ר' דוב היא דמות-מפתח ברומן, ובמידת מה היא אנאלוגית ליחיאל. בסופו של הרומן נשאר יחיאל בחיים, אך מותו של ר' דוב הוא שיאו וסופו של רומן זה, ובמותו מייצג הוא את מותם של אותם מאוויים דתיים ורגשיים שלהשגתם הקדיש יחיאל את חייו. ר' דוב מגלם את ההתקרבות אל ההישג הרוחני העליון במידה שיחיאל לא היה מסוגל להשיגה, ואם אפילו ר' דוב נכשל בסופו של דבר, הרי כשלונו של יחיאל הוא בלתי נמנע לחלוטין.

ייתכן שסיפור הטראגדיה של יהודית, בתו של ר' דוב, המשולב ברומן — הקטע היחיד שנגיעתו ביחיאל אינה ישירה — בא לייצג את כשלונו של ר' דוב במקביל לכשלונו של יחיאל ביחסיו עם רות, אלא שנתחלפו יחסי אוהב ואהובה ביחסי אב ובת. כניעתה של יהודית לבשר-ודמיות שבה מייצגת כניעתו של ר' דוב לעולם החומר והחושים, ודומה ל"נפילתה" של רות בעיניו של יחיאל. ושוב, על דרך הייצוג, דומה שגורלה של רות צריך היה להיות כגורלה של יהודית, אלא שהיא, כיחיאל, מוסיפה לחיות למרות הטראגיות והבזיון שהם מנת-חלקה, כשם שיחיאל מוסיף לחיות למרות אבדן עולמו הפנימי, המיוצג על ידי מותו של ר' דוב. הסיפורים שונים הם, אך מסלולם אחד ולקחם אחד.

בדמותו של ר' דוב הביא הלקין למלוא עיצומה את הסתירה הפנימית שבדמותו של יחיאל, היינו בקשת האמת הדתית וההתגלות הדתית מחוץ למסגרתה של הדת. חזיונותיו של יחיאל דוברים בלשון ציורית-חזונית שהיא פרי אישיותו של יחיאל עצמו, הסמלים והדמיוניים הם פרי חווייה אינדיוידואלית, חד-פעמית, שאינה קשורה בשום מסגרת או מסורת, בשום מערכת נורמטיבית של סמלים. הדבר נובע מנקודת המוצא אשר הזכרנו, התרחקותו של יחיאל מעולם המסורת הנורמטיבית בעולם החדש. ר' דוב, מבחינה מסויימת, מייצג את המשך המסורת. בניגוד ליחיאל, כולו נטוע בתוך המסורת הדתית, חי חיים של תורה ומצוות, ועולמה הרוחני של חב"ד,

ביחוד, חווייתה המיסטית הקולקטיבית, אינם בשבילו אותיות ישנות ומתות בארון ספרים שכוח, כפי שהם לגבי יחיאל. משום כך מבטא ר' דוב בדרשותיו (ע' 90 ואילך, דרשתו על ערש מותו, 196 ואילך, ועוד) אותם מאוויים המקננים בלבו של יחיאל, ואולם אוצר דימויו וסמליו הוא המילון החבדי, המערכת המסורתית הבאה לבטא את התגברותו של האדם על השניות שבו, את נסיונו לדביקות בעולם העליון, את שאיפתו להשתקעות באיך-סוף ולביטול האני העצמי שבו, ולו גם לשעה קלה. מושגים ורעיונות שקונה יחיאל במחיר ייסורים ולבטים, מוקנים לר' דוב מכוחה של מסורת מיסטית שבירה אותם והקנתה משמעות מחוררת וכלי ביטוי לדברים שאין היחיד יודע כיצד לבטאם הם נשארים רגשות עמומים, בלתי מחוורים. מכאן כוח משיכתו הגדול של ר' דוב לגבי יחיאל, שכן בדרשותיו מוצא יחיאל לפתע ביטוי נהיר לדברים שביקש לבטא. קירבה זו אינה בחינת קירוב רחוקים, אלא פגישה חוזרת, שכן, כפי שראינו, יחיאל עצמו הוא בן למשפחת רבנים חבדית, שהיתה אמונה על ברכי אותה מסורת, שציליה נשמעים מפיו של ר' דוב. בכך, לכאורה, חתר יחיאל אל חיק המסורת שממנה נותק, ובקרבנו לר' דוב חתר הוא אל ה"אני ההיסטורי" שלו עצמו. ואמנם הדבר מתבטא גם בכך, שלפחות לשעה קלה, חוזר יחיאל גם אל דרך החיים המסורתית, הקיבוצית, התפילה בציבור וכיוצא באלה, כחוזר אל חיק משפחתו.

הטראגדיה המקיפה יותר, שביקש הלקין לבטא ברומן זה, היא בכך, שר' דוב אינו נציג של המסורת שאליה יכול בן אובד לחזור ובה למצוא תיקון לנפשו. ר' דוב עצמו הוא בגדר מורד, הסוטה מן המסורת בכמה וכמה מובנים. בעיני קרוביו ובני הקהילה הריהו כמי שאינו מתיישב עם המסורת המקובלת עליהם. אין הלקין מבהיר לקורא היטב במה סוטה ר' דוב מן המסורת המקובלת במסגרת המיסטיקה החבדית, שכן מבחינת מה מבקש הוא להעמידו כנציג הנאמן של מסורת זו. דומה ששתי בחינות, קרובות זו לזו, מצויות בסוגיה זו ברומן: ראשית, קיצוניותו של ר' דוב בדרכו המיסטית סותרת את ההתמסדות וההתאבנות של המסורת החבדית הנטועה-מחדש בארצות-הברית. ר' דוב, כביכול, מקבל בתמימות יתירה ובשלימות יתירה את דבריהם וכתביהם של מורי חב"ד הראשונים ומבקש לראות בהם תורת חיים ישירה, ללא תיווך מוסדי, ובייחוד ללא התקשרות ראשונית עם הצדיק החבדי, הרבי שסמכותו הרוחנית עוברת בירושה. ומכאן גם הבחינה השנייה: דרכו של ר' דוב נראית לבני סביבתו כדרך אינדיבידואליסטית מדי, המבקשת תשובה אישית, פרטית, לשאלות פרטיות ואישיות, בעוד שהחסידות בכללה וחב"ד בתוכה ביקשו פתרון קולקטיבי לשאלות קולקטיביות. כיון שהפקיע ר' דוב מן החסידות החבדית שתי אלה — ההזדקקות לתיוכו של הצדיק וההתבטלות של היחיד בתוך הקיבוץ — נראה היה כסוטה מדרכה של חב"ד ומדרך הקיבוץ היהודי שבתוכו הוא חי. לא חסרון תורה ומצוות הביאו זאת על ר' דוב, אלא השתקעותו היתרה בנבכי נפשו שלו (השתקעות שאחת מתוצאותיה היא הטראגדיה של בתו).

משמע, הקשר שנרקם בין יחיאל לבין ר' דוב לא נרקם משום שהאחרון מייצג את המסורת שאליה עורג הראשון, אלא משום שר' דוב חורג מן המסורת הזאת

ממש באותו כיוון ובאותו אופן שיחיאל חורג ממנה ואינו מוצא בה את סיפוקו. ר' דוב, כיחיאל, הוא מיסטיקן ללא מסגרת דתית נורמאטיבית, למרות שלשונו היא לשון הקבלה, החסידות וחב"ד. לא הטרמינולוגיה היא העיקר, אלא מערכת היחסים עם המסורת ועם הסביבה. תלישותם של יחיאל ור' דוב גם יחד משני גורמים אלה היא שורש אבדנם, שורש חורבנו הפיסי של ר' דוב וחורבנו הרוחני של יחיאל.